

LA GUITARRA EN LA TRADICIÓN MUSICAL VALENCIANA

Antoni Guzman Madrigal

Una guitarra de cinc òrdens dobles i una guitarra actual de sis cordes senzilles. Tòtes dues porten colpejador.

La guitarra és un cordòfon tan conegut que sembla ridícul haver de fer-ne una descripció ara i ací. L'instrument va nàixer en terres ibèriques al segle XIV i des de llavors ha anat evolucionant i experimentant petites variacions, amb la qual cosa s'ha creat tota una família que inclou, entre altres, membres com ara el *cavaquinho* portugués, el *cuatro* veneçolà, la *huapanguera* i la *jarana* mexicanes, el *requinto jarocho*, el *triple* colombià, el *guitarro de ánimas* murcià, el guitarró menorquí o el guitarró *mascle* valencià.

El mot *guitharra* ja apareix als poemes d'Andreu Febrer, encara que allò habitual en català col·loquial era fer servir la forma *guiterra*, forma que junt a *quiter-ra*, és encara viva al Maestrat, com també a Mallorca.

La primitiva guitarra renaixentista va ser un instrument de caixa menuda, amb quatre òrdens dobles, usat per les classes populars com a instrument bàsic en l'acompanyament de les seues cançons. Va coe-

xistir amb una germana més aristocràtica, la viola de mà, instrument amb una caixa de major grandària i amb sis parells de cordes que hom feia sonar pinçant-les per fer melodia. Però, en ser un instrument molt més fàcil de fer sonar, la guitarra acabà desplaçant la germana i regnà de manera hegemònica en la nostra música més popular:

Més m'estime una *guiterra*
que un tros de pa de forment
perquè al so de la *guiterra*
acodix tota la gent.

Sebastián de Covarrubias Orozco, en redactar l'entrada '*vihuela*' del seu opus lexicogràfic *Tesoro de la lengua castellana o española*, se'n plany i diu de manera molt elitista açò:

Instrumento músico y vulgar de seis órdenes de cuerdas [...] Ha sido hasta nuestros tiempos [segle XVII] muy estimado, y ha habido excelentísimos músicos; pero después que se inventaron las guitarras, son muy pocos los que se dan al estudio de la vihuela. Ha sido una gran pérdida, porque en ella se ponía todo género de música puntada, y ahora la guitarra no es más que un cencerro, tan fácil de tañer, especialmente en lo rasgado, que no hay mozo de caballos que no sea músico de guitarra.

Per eixa mateixa època, la guitarra ja havia evolucionat. Als quatre parells de cordes originaris, se'ls havia afegit un orde més, el mi agut, anomenat aleshores *prima* o *chantarelle*. Lope de Vega va atribuir aquesta modificació al poeta i músic andalús Vicente Espinel (Ronda, 1550 - Madrid, 1624). Poc temps després, aquesta *prima* també va ser doblada, i així és com coneixem les guitarres fins a les acaballes del segle XVIII, quan apareixerà una sisena corda, el mi greu, anomenat *bordó*.

En desaparèixer la viola de mà, la guitarra anà ocupant paulatinament els usos cultes que aquella tenia reservats. El segle XVIII va ser un segle amb centenars de composicions per a guitarra a tot Europa i Iberoamèrica. A casa nostra destacà Ferran Sor i Muntades (Barcelona, 1778 - París, 1839). En especial, cal ressenyar que, a més d'altres nombroses obres, va compondre vint-i-cinc boleros i seguidilles,

amb la qual cosa va contribuir al triomf i difusió d'un gènere vinculat a les cantants líriques dels teatres vuitcentistes.

Però la guitarra que ara anomenem clàssica o espanyola és un instrument de finals del segle XIX. Llavors definitivament desapareixen les cordes dobles, s'amplia la caixa de ressonància, s'eleva el diapàs sobre la tapa i les clavilles de fusta són substituïdes per mecanismes de caragol. L'instrument queda fixat en la seua forma definitiva pel constructor Antonio Torres Jurado (Almeria, 1817-1892), però sens dubte va ser un valencià qui universalitzà aquest «nou» instrument: Francesc Tàrraga (Vila-real, 1852-Barcelona, 1909). A més a més, les innovacions de Torres van ser seguides pels nombrosos constructors que fabricaven guitarres a la València de finals del XIX i principi del XX:

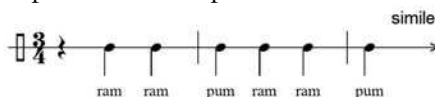
- Salvador Pau (en actiu c. 1830-1850)
- Manuel Pérez (en actiu c. 1840)
- Luis Reig (en actiu c. 1840-1850)
- Juan Alcaraz (en actiu c. 1850)
- Alejandro Roca (en actiu c. 1850)
- Parres i companyia (en actiu c. 1860-1880)
- Salvador Sancho (en actiu c. 1860-1920)
- Germans Sentchordí (en actiu c. 1860-1905)
- Miguel Simón Moya (en actiu c. 1860)
- Salvador Ibáñez (en actiu c. 1875-1920).
- Andrés Marín (en actiu c. 1880-1930)
- Juan Ponce (en actiu c. 1880)
- Vicente Tatay (en actiu c. 1889-1942, pioner en la fabricació mecanitzada)
- Telesforo Julve (en actiu c. 1890-1930)
- Francisco Pau (a finals del XIX)
- José Pau (a finals del XIX)
- Joaquín Bargues (en actiu c. 1900)
- Salvador Blanch (en actiu c. 1900)
- José Boluda (en actiu c. 1900)
- Ricardo Sanchis Nàcher (actiu a Massanassa, 1915)
- Vicente Saurí (en actiu c. 1930)
- Ramón Castelló (en actiu c. 1930).
- Salvador Gaspar (en actiu c. 1930)
- Francisco Torres (en actiu c. 1930)

Els tallers valencians van popularitzar unes guitarres molt assequibles construïdes amb fustes de pi i anouer. Per al mànec es feia servir una branca de pi tallada pel bell mig, i per tal d'amagar els grops d'aquesta mena de fusta, es pintava amb almàngue-na, donant-li un color roig ben característic als nostres instruments.

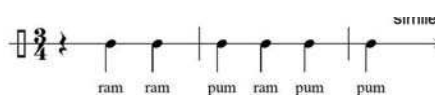
I molt a desgrat de l'eminent Covarrubias, és d'aquest instrument que vull parlar. O més ben dit, dels usos populars que els valencians n'hem fet. La guitarra acompanya amb colps i raspits la nostra música tradicional, o siga, que a banda dels acords de l'harmonia, marca el ritme. A hores d'ara encara hi ha una munió

de nous «Covarrubias» que s'escandalitzen en veure acompanyar «a punyades» la jota, les seguidilles o la marineria. Per tal d'evitar que la tapa es faça malbé, l'instrument es protegeix amb un colpejador, una planxa fina de fusta, generalment amb forma de cor. Al nord del País Valencià, aquests colpejadors estan molt treballats amb adorns a navalla

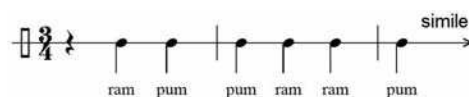
Hi ha diversos patrons rítmics en la nostra música. Comentarem els més habituals. El primer de tots és el més usat, i el trobem a les seguidilles *torraes*, a la jota, a la marineria de la Plana i també a la malaguenya meridional. Es tracta de colpejar el primer temps de cada compàs ternari:

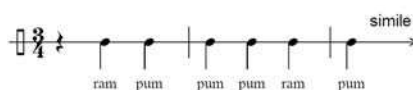
Indique els raspits cap avall amb l'onomatopeia «ram» i els colps amb «pum». Aquest colpejat té una variant també prou estesa a terres valencianes, especialment per a acompanyar la jota. L'hem anomenat colpejat doble:

Hi ha, a més a més, unes altres variacions, com ara aquesta que es fa servir a Vilafranca del Maestrat. És també un colpejat doble però amb la distribució a la inversa:

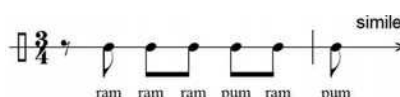
També n'hi ha amb tres colps seguits, com hem vist a Vallibona o Vistabella:

A Culla, per exemple, vam conèixer un mateix sonador de guitarra que feia servir totes quatre formes. Quan es colpeja la tapa, simultàniament es pessiguen les cordes amb el dit polze, aconseguint un so característic. Aquesta tècnica era tan popular que la trobem reflectida en les cançons:

Jo me'n vaig carrer amunt
raspejant una guitarra,
i la filla del meu sogre
per darrere me la para.

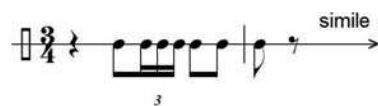
A les comarques centrals, trobem una altra varietat de seguidilles distintes de les *torraes*. Són les anomenades manxegues, *corrilles* o parrandes, que tenen aquest colpejat:

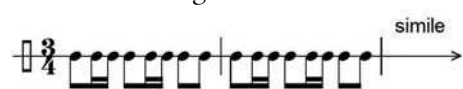
Hi ha la variant en què els raspits cap avall es substitueixen per dos moviments circulars dels dits (*ra-ca-ram*), seguits d'un raspit a les cordes cap amunt (*rim*) i un colp (*pum*):

Fins i tot les valencianes eren colpejades, en el primer temps de cada compàs, tot i que en l'actualitat se solen interpretar sense colpejar:

Per contra, no coneixem cap variant de bolero amb colpejat, amb la qual cosa podem veure com el poble imitava els gustos de la música culta:

Sovint, quan pensem en les agrupacions de músics tradicionals hom tendeix a confondre-les amb les orquestres de pols i pua. La presència d'instruments que s'encarreguen d'executar melodia no era tan freqüent com hem arribat a pensar després d'anys de veure i sentir reinterpretacions dels grups folklòrics. No existia, a més, però, una formació «estàndard». A banda d'altres cordòfons (octavilla, citra, bandúrria, llaüt, violí...), podia haver-hi instruments de vent (flautes, clarinets, trompetes, bombardí, fins i tot acordions). L'únic instrument imprescindible és la guitarra, i fins i tot en els casos en què manca és subs-

tituïda pels instruments de percussió casolans (el garbell de l'arròs o els canyuts, per exemple). I a banda de perdre el concepte, hem perdut també el nom tradicional d'aquestes agrupacions. A hores d'ara, anomenem «rondalla» al que sempre hem dit «ronda», «so» o «sonet».

Al costat de l'anomenada guitarra de colp trobem la guitarra de baixos o guitarra requintada. S'afina un to més aguda que la guitarra de colp, és dir, 1a, fa #; 2a, do #; 3a, la; 4a, mi; 5a, si; 6a, fa #. Es fa servir per a executar melodies molt senzilles. Només s'ha conservat al Maestrat i a l'Alcalatén, encara que abans era més general. En algunes agrupacions actuals de corda els baixos s'interpreten sense fer el canvi d'afinació, amb una tècnica distinta de la tradicional.

Amb el guitarró, o més ben dit, amb els guitarrons passa quelcom de paregut. L'ús tradicional era acompanyar la guitarra de manera redoblada i executar melodies jugant sobre la primera corda. A les terres valencianes se n'han conservat tres models distints, anomenats timple, femella i mascle, encara que, com que era un instrument que feien els aprenents de guitarrers, no existeix un model uniforme. Els del nord són de mànec curt i s'afinen una quinta per damunt de la guitarra. Aquesta afinació, la trobem també als guitarrons mallorquins. Els del sud tenen el mànec més llarg i s'afinen una quarta per sobre la guitarra. A l'Horta de València, i vinculada al món del cant d'estil, s'usa una afinació per al guitarró mascle semblant a l'afinació de la guitarra requintada: 1a, fa #; 2a, do #; 3a, la;

Els fills de l'antiga guitarra. D'esquerra a dreta, una guitarra romàntica (cinc òrdens dobles), un guitarro de ànimas murcià (cinc òrdens, els centrals dobles), un guitarró mascle (cinc òrdens senzills) i un timple valencià (quatre òrdens).

Sonador de guitarra de dotze cordes per dalt (Cocentaina).

4a, mi; 5a, si. Els tocadors actuals obliden, però, que per a les *cantâes* i *guitarrâes* es baixava dos tons la guitarra, per tal d'aconseguir una sonoritat més pastosa i fer l'instrument més mollet, segons em va informar el magnífic sonador Pepe Lorente, (en actiu c. 1950–2000).

Aquest canvis d'afinació han desaparegut de les rondes valencianes actual, però encara els trobem vius en zones de la Manxa i Múrcia, on és habitual veure «rondas» o «cuadrillas» afinades mig to o un to més baix que el que és habitual a hores d'ara.

Abans que es popularitzaren les celletes mecàniques que ens permeten canviar de tonalitat sense mudar la postura dels acords, els nostres avantpassats feien servir *scordatures* que els permetien canviar de to. Per a acompanyar la jota en Re major, es pujava la segona corda mig to, i s'executava la postura coneguda com tocar per baix, però tocant des de la primera corda. D'això se'n deia tocar «per la prima» o «per l'aragonesa». D'altra banda, per a tocar la jota en Sol Major, es baixava la prima un to, i se'n deia tocar «per la valenciana».

Pel que fa a les cordes, que deixaren de ser de budell i es convertiren en niló després de la Segona Guerra Mundial, cal reivindicar la presència d'una prima metàl·lica, generalment una corda de llaüt, en les nostres guitarres tradicionals. Aquest fet atorga una potent sonoritat a l'instrument, com reconeix la cançó:

La guitarra sense prima
i el fadrí sense diners
i una xica sense nóvio...
endevina això lo que és!

So Antiu Mutxamel.

També els guitarrons tenen, en algunes comarques, una o dues cordes d'acer. De fet, cal remarcar que la principal diferència entre guitarres i guitarrons no és la grandària de l'instrument ni el número de cordes. Això seria una anàlisi molt superficial que només tindria en compte els aspectes morfològics. Ja hem vist que la caixa ha anat canviant de mida i forma, i també s'hi ha anat afegint ordens, tot i que el nombre de cordes s'ha reduït, en ser senzills i no dobles. La principal diferència rau en el fet que la guitarra es toca raspant i colpejant, i el guitarró, només raspant i redoblant, però sense colpejos.

El qui toca una guitarra
també toca un guitarró
i a la filla de mon sogre
només la tocaré jo.